

BOSNIYA VƏ HERSEQOVİNADA MÜHARİBƏ VƏ SÜLH MƏSƏLƏLƏRİNƏ BEYNƏLXALQ İCTİMAİYYƏTİN YANAŞMASI: STRATEGİYALAR VƏ ÇAĞIRIŞLAR (1991-2024)

UOT 327; 930.22
DOI:10.30546/3006-0346.2024.3.81.0085

ELMAR İSMAYILZADƏ
Azərbaycan Turizm və Menecment
Universitetinin doktorantı

E-mail: ismayilzadelmar@gmail.com

Balkanlar regionundakı konfliktlərdə tarix boyu beynəlxalq amilin rolu yüksək olmuşdur. Osmanlı imperiyası və Avstriya-Macaristan imperiyalarının bu regionda hökmrənliyi və Yuqoslaviya dövlətlərinin mövcud olduğu və Yuqoslaviyanın dağılmasından sonrakı dövrlərdə bu faktor aydın nəzərə çarpdı. Konfliktlər bu dövrlər arası keçidlərdə xarici dövlətlərin təsiri nəticəsində kəskinləşmişdir.

1980-ci illərin sonlarında Yuqoslaviyada iqtisadi və siyasi problemlərin kəskinləşməsi keçmiş üzv dövlətlər arasında və onların daxilində gərginliyin artmasına səbəb oldu [2: s. 117]. Bu hadisələrin baş verməsinin ciddi təsir etdiyi ərazilərdən biri də Bosniya və Herseqovina oldu. Həmin müharibə 1992-ci ilin aprelindən 1995-ci ilə qədərki dövrü əhatə etdi [2: s. 119].

Bosniya və Herseqovinada baş vermiş müharibəyə beynəlxalq mövqələr (1992-1995). Yuqoslaviya böhranının Kərfəz müharibəsi illərinə təsadüf etməsi ona diqqəti azaltdı [7: s. 505]. Müharibəyə beynəlxalq reaksiyalar ilkin dövrdə Yuqoslaviyanın ərazi bütövlüyünü müdafiə etmək istiqamətində olsa da, sonralar beynəlxalq mövqe boşnaklar və xorvatların xeyrinə dəyişdi. 1991-ci ilin sonlarında keçirilmiş Haaqa konfransında BMT keçmiş Yuqoslaviyaya silah embarqosu tətbiq etdi. Ancaq bu akt sonralar boşnak qüvvələrinin və rəhbərliyinin müharibə qabiliyyətinə daha çox təsir etdi [5: s. 624].

Beynəlxalq ictimaiyyətin Yuqoslaviyanın tərkibindən çıxmaq istəyən dövlətləri tanımaq yönündə mövqe nümayiş etdirməsi bu dövlətləri müstəqilliyə ruhlandırıldı. 1992-ci ilin martın 1-də Bosniya və Herseqovinada keçirilmiş referendumda səsərin çoxluğu müstəqillik yönündə oldu və 7 aprel 1992-ci ildə Yuqoslaviyadan ayrıldığını elan etdi. 22 may 1992-ci ildə Bosniya və Herseqovina BMT-yə üzv qəbul edildi [11: s. 92].

Bosniya və Herseqovinada baş vermiş gərginlikdə dünya dövlətləri milli maraqlarından çıxış edərək konfliktin müxtəlif tərəflərini dəstəkləməyə üstünlük verirdilər. Fransa, Böyük Britaniya və Rusiya serblərə meyil göstərir, Almaniya, Avstriya və

Macarıstan xorvatları dəstəkləyirdilər. Türkiyə boşnaklar lehinə mövqe göstərdi. ABŞ-nin mövqeyi isə Fransa və Böyük Britaniyanın mövqələrinə daha yaxın idi [8].

1992-ci ilin aprelində Bosniya və Herseqovinanın müstəqilliyinin Avropa İttifaqı və ABŞ tərəfindən tanınmasından sonra serblər mərkəzi hökumətə qarşı silahlı qiyama başladılar. Bu gedişat konfliktə beynəlxalq faktorun təsirini göstərirdi. İngilis tarixçisi N. Malkolm hərbi embarqo və Vans-Oven planının Bosniyanın dağılmasına gətirib çıxartdığını qeyd edirdi [14: s. 22-24].

Avropa İttifaqının Bosniya və Herseqovina konfliktinə dair vahid mövqeyi yox idi [5: s. 626]. Aİ-nin rolu daha çox BMT-nin təşəbbüskarlıq etdiyi diplomatiyanın tərkib hissəsi sayıla bilərdi [10: s. 95]. Müharibənin baş verdiyi dövrdə Avropa ölkələrinin sülh cəhdləri uğursuzluqla nəticələndi. Lord Karrington və Lord Oven təşəbbüsü, 1992-ci il Karrington-Kutiliyero sülh təklifləri, Vans və Ovenin 1993-cü il və Oven və Stoltenberqin 1994-cü il sülh planları bu cəhdlərə nümunə göstərilə bilər [5: s. 626].

ABŞ Bosniya və Herseqovinada baş vermiş müharibənin ilkin dövründə passiv xarici siyasətə üstünlük verdi və bu konfliktə "Avropa problemi" kimi nəzərdən keçirdi. Etnik təmizləmənin intensivləşməsi qarşısında Avropa İttifaqı və BMT-nin qeyri-effektiv olması ABŞ-nin siyasətində dəyişikliklərə səbəb oldu. ABŞ-nin siyasətində dəyişiklik etməsi konfliktin tənzimlənmə imkanlarına ciddi təsir etdi [5: s. 626-627]. 1993-cü ildə "Təhlükəsiz zonalar"ın yaradılmasına gətirib çıxaran Ortaq Hərəkət Planının qəbul olunmasında ABŞ-nin xüsusi rolu olmuşdu. [8] ABŞ Almaniya ilə birlikdə Xorvatiyaya təzyiq edərək 1994-cü ildə boşnak-xorvat federasiyasının yaradılmasına şərait yaratdılar. [7: s. 514]

NATO Bosniya və Herseqovina müharibəsində iştirak etmiş xarici qüvvələrdən idi. Bu təşkilat BMT TŞ-nin Bosniya və Herseqovinaya dair qəbul etdiyi qətnamələrin tətbiq olunması üçün 16 iyul 1992-ci ildə "Kəskin Keşikçi" (Sharp Guard), 12 aprel 1993-cü ildə "Uçuşa Mane Olma" (Operati-

on Deny Flight) və 1995-ci ilin avqustunda “Qərarlı Güc” (Operation Deliberate Force) əməliyyatlarını həyata keçirmişdi [15: s. 54]. NATO və Qərbi Avropa İttifaqı 1992-ci ildən Xorvatiya vasitəsilə boşnaklara silah yardımı edirdi [12: s. 376].

Rusiya Bosniya və Herseqovina müharibəsi dövründə konfliktə maraqları olan aktorlardan biri idi. Rusiyanın həmin dövrdə xarici işlər naziri olmuş A. Kozırev liberal ideologiya və Qərb ölkələri ilə əməkdaşlığa meyilli olsa da, konfliktin sülh yolu ilə həllinin tərəfdarı idi. Rusiya 1992-ci ilin mayında BMT TŞ-nin qəbul etdiyi Yuqoslaviyaya sanksiyalar tətbiq etmiş 757 sayılı qətnaməyə səs vermiş ölkələrdən biri idi. O eyni zamanda BMT TŞ-nin 13 avqust 1992-ci ildə qəbul etdiyi 770 sayılı qətnamənin həmmüəlliflərindən biri idi. Bu qətnamə beynəlxalq ictimaiyyətin Bosniya və Herseqovinaya müdaxiləsi üçün legitim əsas yaratmışdı [15: s. 44].

1994-cü ildən sonra Rusiyanın konfliktə dair siyasəti dəyişməyə başladı. Buna Rusiya-Qərb münasibətləri təsir etdi. Bu xarici siyasətin əsasını Rusiyanın beynəlxalq güc kimi konfliktin idarədilməsi prosesində iştirakının vacibliyinin vurğulanması təşkil edirdi. Nəticədə, Rusiya Bosniya və Herseqovina konfliktinin həlli üçün yaradılmış Təmas Qrupunun sülh təşəbbüslərində aktiv iştirak etməyə başladı. [9: s. 210-216] Qeyd etmək lazımdır ki, Rusiyanın bu təşəbbüslərə qoşulmasında ABŞ diplomatiyasının böyük rolu olmuşdu [1: s. 198].

1995-ci ilin noyabrında münaqişə tərəflərinə qarşı beynəlxalq təzyiqlər nəticəsində Deytonda müharibənin başa çatdırılması üçün danışıqlara start verildi. Bosniyada Sülh naminə Ümumi Çərçivə Sazişi isə 14 dekabr 1995-ci ildə Parisdə imzalandı. “Deyton sazişi” də adlandırılan bu saziş Bosniya və Herseqovinada post-münaqişə yenidənqurmasının əsaslarını müəyyənləşdirdi.

Bosniya və Herseqovina konfliktinin post-Deyton mərhələsində beynəlxalq ictimaiyyətin iştirakı. Deyton sazişinin imzalanmasından sonrakı dövrdə beynəlxalq ictimaiyyət Bosniya və Herseqovina-da post-münaqişə yenidənqurma proseslərinə daxil oldu. ABŞ yenidənqurmanın hərbi aspektlərinin, Avropa ölkələri isə mülki aspektlərinin həyata keçirilməsi istiqamətində fəaliyyətlərə daha çox cəlb olundular. ABŞ yenidənqurmanın ilkin mərhələsində daha aktiv iştirak etsə də, sonrakı dövrlərdə Avropa İttifaqı yenidənqurmanın əsas aktoru oldu. NATO-nun “Həyata Keçirmə Qüvvələri” (IFOR) və

“Sabitləşdirmə Qüvvələri” (SFOR) missiyaları Bosniya və Herseqovinanın yenidənqurmasında mühüm rol oynadı. Avropa İttifaqının “Avropa İttifaqı Qüvvələri” (EUFOR) və “Avropa İttifaqı Polis Missiyası” (EUPM) adlı missiyaları yenidənqurmanın ikinci mərhələsində səlahiyyətləri NATO-dan təhvil aldı [5: s. 635-639].

İngilis tarixçisi D. Çendler Bosniya və Herseqovinada həyata keçirilən sülh quruculuğunu tənqid edən iki əsas yanaşmanı: liberal və mühafizəkar yanaşmanı irəli sürür. Liberal yanaşmaya görə beynəlxalq ictimaiyyət Bosniya və Herseqovinanın post-müharibə yenidənqurmasında fəaliyyətini kifayət qədər irəli apara bilməmişdir. Buna maneə kimi millətçi qüvvələr göstərilir. Mühafizəkar yanaşmanın tərəfdarları isə regiondakı geosiyasi reallıqları vurğulayırlar. [14: s. 28] Müasir dövrdə beynəlxalq aktorların Bosniya və Herseqovina konfliktindəki ziddiyyətli mövqələrinin əsaslarını bu yanaşmada müşahidə etmək olar.

Müasir dövrdə Qərb və qeyri-Qərb dövlətləri arasında ziddiyyətlərin kəskinləşməsi Ali Nümayəndənin beynəlxalq legitimliyi məsələsinə təsir edir. Bosniya və Herseqovinada hazırkı Ali Nümayəndə X. Şmidt Rusiyanın razılığı olmadan təyin edildi. Çin də X. Şmidtin təyinatını dəstəkləmədi. [3: s. 414] 2021-ci ilin iyulunda Rusiya və Çin BMT Təhlükəsizlik Şurasına Ali Nümayəndənin ləğv olunması haqqında qətnamə layihəsi təklif etdi. BMT TŞ-nin üzvlərindən təkəcə Rusiya və Çin qətnaməni dəstəklədi [3: s. 423].

Avropa İttifaqı Bosniya və Herseqovinada sülh quruculuğu prosesini sürətləndirmək üçün üzvlük məsələsini gündəmə gətirdi. Aİ bu məsələ çərçivəsində Bosniya və Herseqovinanın Ali Nümayəndə Ofisindən asılılığının azalaraq bu institutun ləğv olunmasına çalışırdı. Bosniya və Herseqovina ictimai rəyində Avropa İttifaqı üzvlüyü məsələsini dəstəkləmə mövqeyi üstünlük təşkil etməsinə baxmayaraq Avropa İttifaqının üzvlük standartlarının vacib hissələri qarşılınmır. Bosniya və Herseqovinanın dövlətçilik problemləri bu kontekstdə başlıca məsələlərdən sayılır [4: s. 50].

Avropa İttifaqının Bosniya və Herseqovinaya münasibətdə liberal sülh quruculuğu yanaşmasına üstünlük verməsi ciddi tənqidlərə səbəb oldu. Bu tənqidlər daha çox bu praktikanın “yuxarılardan” (top-down) həyata keçirilməsi və lokal aktorların nəzərə alınmaması ətrafında idi. Avropa İttifaqının

2012-ci ildən bəri humanitar və inkişaf siyasətlərində “elastiklik” yanaşmasına üstünlük verməyə başlaması ilə Bosniya və Herseqovınaya münasibətdə lokal aktorlar ilə əməkdaşlığa yer ayırmağa meyilli olduğunu hesab etmək olar. [13: s. 4-5]

Ukrayna müharibəsi nəticəsində dünya sistemində baş vermiş dəyişikliklər Qərb dövlətlərini Bosniya və Herseqovınaya münasibətdə çağırışlar qarşısında qoyur. Bosniya və Herseqovınaya Rusiya və Çinin təsirinin böyük ölçüdə artması ABŞ və Avropa İttifaqının maraqlarına təhdid yarada bilər. Bu baxımdan Çinin “Bir Kəmər Bir Yol” layihəsi çərçivəsində bəzi ölkələrdə həyata keçirdiyi “borc tələsi diplomatiyası” ehtimalı baş verə bilər [6: s. 1-3].

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Atiyas, N. B. *Mediating regional conflicts and negotiating flexibility: peace efforts in Bosnia- Herzegovina* // - Philadelphia: *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, - 1995. Vol. 542, - p. 185-201.

2. Bayraktar, F. Y. *Ethnic conflict movements: the case study of Bosnia and Herzegovina* // - Tekirdağ: *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, - 2021. Cilt 4, №7, - s. 113-132.

3. Beglerović, N. *The Role, expectations and challenges of High Representative in Bosnia and Herzegovina* // - Prague: *Politics in Central Europe*, - 2022. Vol. 18, № 3, - p. 397-432.

4. Bugajski, J. *Return of the Balkans: challenges to european integration and U.S. disengagement*: [Electron resource] / - Carlisle, 2013. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA580874.pdf>

5. Delalić, S. *EU common foreign and security policy and Bosnia and Herzegovina* // - Navarra: *Anuario Español de Derecho Internacional*, - 2019. Vol. 35, - p. 617-654.

6. *Fixing Dayton: a new deal for Bosnia and Herzegovina* // - Washington D. C.: *NextEurope*, - 2020. №1, - p. 1-11.

7. Glenny, M. *Balkanlar 1804-1999: milliyətçilik, savaş ve büyük güçler* / M. Glenny. – İstanbul: *Sabah Kitapları*, - 2000. – 564 s.

8. Harland, D. *Never again: International intervention in Bosnia and Herzegovina*: [Elektron resource] / Zürich, 2017. URL: <https://css.ethz.ch/en/services/digital-library/articles/article.html/9d2d0261-16db-43d5-877a-5401abf6e016>.

9. Headley, J. *Sarajevo?*, February 1994: the

first Russia- NATO crisis of the post-Cold war era // - Birmingham: *Review of International Studies*, - 2003. Vol. 29, - p. 209-227.

10. Juncos, A. E. *The EU's post-conflict intervention in Bosnia and Herzegovina: (re)integrating the Balkans and/or (re)inventing the EU?* // - Budapest: *Southeast European Politics*, - 2005. Vol. VI, No. 2, - p. 88-108.

11. Kūpeli, Y. *Tarihin izinde Balkanlar ve ABD* / Y. Kūpeli. – Ankara: *Öncü Kitap*, - 2000. – 222 s.

12. Malcolm, N. *Bosnanın kısa tarihi* / N. Malcolm. – İstanbul: *Om Yayınevi*, - 1999. – 553 s.

13. Morillas, P. and Bargués, P. *From democratization to fostering resilience: EU intervention and the challenges of building institutions, social trust and legitimacy in Bosnia and Herzegovina* // Barcelona: *Democratization*, - 2021. – p. 1-19.

14. Rašidagić, E. K. *Modern political history of Bosnia and Herzegovina* // Sarajevo: *Bosnia Studies*, - 2021. Vol. V, № 1, - p. 18-37.

15. Yermolaev, M. and Mazing V. , *Russia's peacekeeping policy: the Balkan experience*: [Electron resource] / Washington D. C., 1999. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA366925.pdf>

XÜLASƏ

Məqalə "soyuq müharibə"nin qurtarmasından sonra beynəlxalq aktorların siyasətinin Bosniya və Herseqovina konfliktinə təsirindən bəhs edir. Məqalə tarixi baxımdan iki hissəyə ayrılır: Bosniya və Herseqovınada müharibənin baş verdiyi 1992-1995-ci illər dövrü və 1995-ci ildə Deyton sazişinin imzalanmasından sonrakı dövr. Məqalədə müharibə dövründə xarici aktorların maraqları və mövqeləri analiz olunur və həyata keçirdikləri fəaliyyət və cəhdlər təqdim olunur. Eyni zamanda burada beynəlxalq ictimaiyyətin sülh quruculuğu prosesində iştirakı, sülh quruculuğu fəaliyyətlərinə tənqidlər və qarşılaşdıqları çağırışlar müzakirə olunur. Beynəlxalq aktorların Bosniya-Herseqovina konfliktində tarix ərzində dəyişən siyasi mövqeyi müqayisə olunur. Məqalə konfliktə münasibətdə olan beynəlxalq mövqələrin necə formalaşdığını izah etmək baxımından əhəmiyyətlidir.

Açar sözlər: Bosniya və Herseqovina, konflikt, beynəlxalq, sülh quruculuğu, müharibə.

SUMMARY

Elmar Ismayilzada

THE INTERNATIONAL COMMUNITY'S APPROACH TO WAR AND PEACE ISSUES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA: STRATEGIES AND CHALLENGES (1991-2024)

The Article examines the effects of politics of international actors to conflict in Bosnia and Herzegovina after the end of the Cold War. The Article is consist of two paragraphs in historical terms: the years between 1992 and 1995 when the war in Bosnia and Herzegovina happened and until now after 1995 when Dayton agreement was signed. The interests and the positions of the foreign actors during the war in the article were analysed and their actions and attempts were presented. As well as the participation of international community in the process of peacebuilding, the critics to peace building activities and the challenges were discussed here. The Changing political position of the international actors in Bosnia and Herzegovina conflict during the term was compared. The Article is essential for explaining how to form the international positions to the conflict.

Keywords: *Bosnia and Herzegovina, conflict, international, peacebuilding, war.*

РЕЗЮМЕ

Эльмар Исмаилзаде

ПОДХОД МЕЖДУНАРОДНОГО СООБЩЕСТВА К ВОПРОСАМ ВОЙНЫ И МИРА В БОСНИИ И ГЕРЦЕГОВИНЕ: СТРАТЕГИИ И ВЫЗОВЫ (1991-2024)

В статье рассматривается влияние политики международных субъектов на конфликт в Боснии и Герцеговине после окончания холодной войны. Эта статья состоит из двух пунктов в историческом плане: за период с 1992 по 1995 год, когда началась война в Боснии и Герцеговине, и до настоящего времени после 1995 года, когда было подписано Дейтонское соглашение. В статье были проанализированы интересы и позиции иностранных субъектов во время войны, а также представлены их действия и попытки. Помимо участия международного сообщества в процессе

миростроительства, здесь обсуждались критика деятельности в области миростроительства и проблемы. Сравнивалось изменение политического положения международных субъектов в конфликте в Боснии и Герцеговине в течение этого срока. Эта статья имеет важное значение для разьяснения того, как формировать международные позиции в отношении конфликта.

Ключевые слова: *Босния и Герцеговина, конфликт, международный, миростроительство, война.*